

فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام (علمی - پژوهشی)

سال پنجم، شماره (۱۷)، بهار ۱۳۹۵

سناریوهای محتمل در آینده پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی (در بازه زمانی ۱۴۰۴)

محسن رستمی*

عبدالرضا فرجی راد

رحیم سرور

چکیده

در تحقیق حاضر محقق به دنبال آینده پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات منطقه عربی است. به منظور انجام صحیح و علمی پژوهش، ابتدا این پرسش طرح می شود که مهم ترین آینده های مطرح در روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی چیست؟ برای رسیدن به پاسخ این پرسش پنج پرسش فرعی نیز مطرح شده است. نوع تحقیق، کاربردی و روش تحقیق تحلیلی - تبیینی (با استفاده از روش گلوله برفی) است. در این روش ۲۵ نفر از استادان و افراد نخبه با ویژگی های خاص انتخاب و از طریق پرسشنامه مورد پرسش قرار گرفتند که از طریق این خبرگان مؤلفه ها، شاخص ها و گویه ها ارزیابی شده و در نهایت پرسشنامه برای آن ها ارسال شد. پس از تأیید پایایی و روایی پرسشنامه، جهت تحلیل نتایج از آزمون فریدمن استفاده شد. مهم ترین نتایج حاصل از تحلیل گویه ها و شاخص ها نشان می دهد که: آینده محتمل در روابط خارجی ایران و عربستان با تأثیرپذیری از تحولات منطقه ای عربی (تحولات یمن، سوریه، عراق و غیره) متصور خواهد بود و مهم ترین مؤلفه های تأثیرگذار در آینده پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان به ترتیب اهمیت؛ دفاعی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است که سناریوهای محتمل هم بر همین مبنا نوشته شده است. همچنین محقق به این نتیجه می رسد که دورنمای روشنی در روابط میان ایران و عربستان دیده نمی شود و حتی باید به صراحت گفت که این روابط در آینده تیره تر نیز خواهد شد. پیشنهاد می شود ملاحظات راهبردی درخصوص تنظیم روابط با عربستان سعودی با ترسیم اهداف مرحله ای و حرکت های گام به گام و تدریجی اتخاذ شود.

واژگان کلیدی: آینده پژوهی، روابط خارجی، تحولات منطقه عربی، ایران، عربستان.

* دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی تهران واحد علوم تحقیقات

دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی تهران واحد علوم و تحقیقات

دانشیار جغرافیای شهری دانشگاه آزاد اسلامی تهران واحد علوم و تحقیقات

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۴/۳۱ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۱/۳۱

نویسنده عهده دار مکاتبات: mmahya1392@gmail.com

مقدمه

با گذشت بیش از سه دهه از عمر جمهوری اسلامی ایران، سیاست خارجی کشور در این مدت متأثر از تحولات شگرف و عمیق بین‌المللی و منطقه‌ای بوده است. زیرا موقعیت منحصربه‌فرد ژئوپلیتیکی ایران به‌گونه‌ای است که این کشور همواره در سیر تحولات استراتژیک به عنوان یکی از اجزای لاینفک استراتژی‌های جهانی محسوب شده و این امر سبب شده است تا تحولات بین‌المللی نیز متقابلاً بر رفتار و سمت‌گیری‌های استراتژیک در سیاست خارجی این کشور بسیار مؤثر باشند؛ بنابراین، تحلیل و تبیین سیاست خارجی ایران به‌طور طبیعی تابع یک تحلیل سیستمی است، زیرا تعاملات خارجی دولت‌های ایران تحت تأثیر تحولات در نظام بین‌الملل است. از سوی دیگر نیز حکومت آل سعود در نظریه‌های مطرح ژئوپلیتیکی جایگاه ویژه‌ای دارد. (اسدی، ۱۳۸۶: ۱۱) بنابراین، تقارن اهداف و موقعیت‌های دو کشور در منطقه برای روابط خارجی دو کشور بسیار حائز اهمیت است. ایران و عربستان همواره به عنوان دو کشور و دو قدرت تأثیرگذار جهان اسلام، در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس مطرح بوده‌اند و هر کدام بنا به دلایل مشابه و متفاوت، نقشی برتر برای خود در روند تحولات منطقه‌ای قائل می‌باشند. روابط خارجی بین دو کشور از پیروزی انقلاب تاکنون همواره با نوساناتی توأم بوده است. اما جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی با توجه به ظرفیت‌ها و ویژگی‌های خود، دو کشور مهم و تعیین‌کننده در منطقه محسوب می‌شوند. پیروزی انقلاب اسلامی نه تنها از اهمیت روابط دو کشور نکاست بلکه پدیده نوین انقلاب و رخدادهای متأثر از آن، به همراه تغییرات منطقه‌ای و بین‌المللی متأثر از تحولات منطقه عربی روابط دو کشور را با حساسیت خاصی همراه کرد و به آن پیچیدگی فوق‌العاده‌ای بخشید. در گذشته همواره ایران، عربستان سعودی و عراق به عنوان سه کشور مهم و تعیین‌کننده در منطقه خلیج فارس مطرح بودند و توافق دو کشور از این سه کشور کافی بود تا تأثیرگذاری لازم بر مسائل و تحولات عمده و مهم منطقه صورت گیرد، اما پس از تحولات منطقه عربی عربستان تلاش می‌کند که از عراق به عنوان ابزاری برای ارتقای نقش خود در منطقه استفاده نماید. حساسیت عربستان نسبت به افزایش نقش ایران و شیعیان در عراق، از این زاویه اهمیت می‌یابد. از سوی دیگر عربستان همواره خود را در نقش یک مدافع تمام‌عیار اهل سنت تعریف کرده است و نسبت به کاهش نقش سنی‌ها در عراق، لبنان و یا کشورهای هم‌جوار خود مانند بحرین حساس و نگران است. عربستان توانایی بر هم زدن بیشتر اوضاع در منطقه را از طریق حمایت از نیروهای ضد شیعی دارا است؛ امری که جمهوری اسلامی ایران لازم است نسبت به آن حساس باشد. به همین منظور مسئله اساسی محقق در تحقیق به دنبال آن است که آینده‌پژوهی از روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی را تبیین نماید. و پرسشی که در این جا مطرح می‌شود این است که: مهم‌ترین سناریوهای محتمل، در روابط خارجی ایران و عربستان

مبتنی بر تحولات منطقه عربی چیست؟ که در پاسخ به پرسش به نظر می‌رسد مهم‌ترین سناریوهای محتمل در روابط خارجی ایران و عربستان تا سال ۱۴۰۴ ادامه اختلافات سیاسی، فرهنگی و افزایش رقابت اقتصادی و نظامی است. وخامت این مشکل در آن نیست که بسیاری از برداشت‌ها در روابط بین‌الملل غیرواقعی است، بلکه در آن است که برداشت‌های غیرواقعی، رو به افزایش و تقویت خود دارند و هر زمان خود را بازتولید می‌کنند، تا آنجا که گاه به آستانه اقدام خصمانه می‌رسند. به همین علت با توجه به اینکه تا کنون در جغرافیای سیاسی مبحث آینده‌پژوهی روابط خارجی جایگاهی نداشته است، محقق را مصمم کرد تا به آینده‌پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی بپردازد که به نوبه خود می‌تواند به دیپلماسی کشور ما کمک شایانی کند تا بتوانند واقع‌بینانه به اتخاذ سیاست خارجی در روابط با عربستان بپردازند. نوع تحقیق در این پژوهش از حیث هدف، کاربردی است. اما از حیث ماهیت و روش، تحلیلی - تبیینی است. (این تحقیق با توجه به اینکه به دنبال تحلیل و تدوین آینده‌های محتمل است، از جهتی نوع کار آینده‌پژوهی استفاده از روش‌های مختص آینده‌پژوهانه است؛ بنابراین، محقق، با راهنمایی به این نتیجه می‌رسد که بایستی برای داشتن یک تحلیل و تبیین آینده خوب از روش آینده‌پژوهی تحلیل روند، دلفی (گلوله برفی) استفاده نماید.) با توجه به روش مورد استفاده که روش دلفی است؛ بنابراین، محقق در جامعه آماری خود افرادی را انتخاب می‌کند که دارای ویژگی‌هایی از جمله: آشنا با محیط عربستان و محیط جمهوری اسلامی ایران باشد. قواعد بازی را بشناسد. با شرایط منطقه و تحولات آن آگاه باشد. از فارغ‌التحصیلان مقطع تحصیلات تکمیلی و مرتبط با موضوع باشد. حداقل سه سال سابقه کار کارشناسی در این امور داشته باشد. مقالات علمی و پژوهشی و تألیفات لازم در این حوزه یا حوزه مرتبط داشته باشد. سوگیری خاص به مطلب نداشته باشد. حجم نمونه در این پژوهش به دلیل روش بیان‌شده (دلفی - گلوله برفی) توسط محقق، افراد تا حد اشباع مورد نظر محقق است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات مبتنی بر سناریوپردازی است.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

- پروفیسور روح‌الله رضانی در مقاله‌ای با عنوان درک سیاست خارجی ایران، به امریکا و سایر قدرت‌ها سفارش می‌کند که مشروعیت انقلاب اسلامی و منافع ملی ایران را به رسمیت بشناسند و ارزیابی واقع‌بینانه‌ای از قدرت ایران در خاورمیانه داشته باشند.
- آقای دکتر سید حسین سیف‌زاده در کتاب اصول روابط بین‌الملل که در دو دفتر اصول روابط بین‌الملل (الف) و اصول روابط بین‌الملل (ب) خلاصه می‌شود به مهم‌ترین اصول روابط بین‌الملل اشاره می‌کند و درنهایت با بررسی سیاست‌های خارجی و اقدامات مهم در اتخاذ روابط خارجی درنهایت مدل‌های مختلف در سیاست‌گذاری خارجی را ارائه می‌کند.

• دکتر علی آدمی و همکارانشان در مقاله‌ای با عنوان (تحولات انقلابی بحرین و تعارضات مذهبی و ژئوپلیتیکی ایران و عربستان سعودی)، با بررسی تحولات انقلابی بحرین و تعارضات مذهبی و ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در نهایت به این نتیجه می‌رسد که ایران با تقویت حس انقلابی نشأت گرفته از انقلاب اسلامی ایران و حمایت از نقش بیشتر شیعیان در تحولات منطقه، بر ایفای نقش خود در منطقه و رسیدن شیعیان بحرین به وضعیت مطلوب‌تر و شرکت دادن شیعیان در اداره امور کشور بحرین تأکید دارد.

سناریو

آینده پژوهان با بررسی و تحلیل‌های گوناگون، آینده را پیش‌بینی می‌کنند. این پیش‌بینی‌ها به صورت «سناریو یا داستان» طرح می‌شود. (Cohen, 2001: 9) در یک تعریف ساده می‌توان گفت سناریو یک داستان یا یک صحنه است. این صحنه یا داستان به توصیف یک وضعیت به شکل عمومی می‌پردازد که ممکن است در آینده رخ دهد.

هنگامی که آینده پژوه چند سناریو و داستان برای آینده بیان نماید که با یکدیگر بسیار متفاوت باشند و خواننده پس از مطالعه، آن‌ها را به محتمل و ممکن دسته‌بندی کند، توانسته است مرحله موفقیت‌آمیزی از تدوین سناریو را ببیماید. با آنکه سناریوها با یکدیگر متفاوت‌اند، ولی سه هدف اصلی را پی می‌گیرند:

- ترکیب اطلاعات نشان می‌دهد که چه چیزی برای سازمان مهم است و چه کارکردها و وظایفی در آینده مورد توجه سازمان است؛
- توسعه، مجموعه‌ای است از توصیفات سازگار و باورکردنی درباره آینده ممکن یا سناریوها و مجموعه‌ای از روش‌شناسی‌های ساختاریافته که کاملاً کاربردی‌اند؛
- ارزیابی کاربردهای این سناریوها در حال حاضر برای سازمان. (Ruth, 2004: 56)

سیاست خارجی

سیاست خارجی مجموعه گفت‌وگوها، گفتارها، نگرش‌ها، رویکردها، جهت‌گیری‌ها و اقداماتی است که از سوی بخش‌های گوناگون دولت یک کشور در رابطه با دولت‌های دیگر در صحنه بین‌الملل طرح و یا به اجرا درمی‌آیند. (عطایی و منصور، ۱۳۹۲: ۱۳۳-۱۶۸)

بررسی تأثیر تحولات منطقه‌ای در روابط خارجی ایران و عربستان پس از سال ۲۰۱۱

روابط ایران و عربستان از گذشته دور دست‌خوش تغییرات و دگرگونی‌های گوناگونی شده است. دگرگونی‌هایی انباشته از رقابت، همکاری و یا تضاد، خصومت و وفاق که هر کدام تحلیل و سازه‌ای جداگانه می‌طلبند. بدیهی است که علل این روابط با تحولات داخلی دو کشور و به‌خصوص انقلاب ایران و تحولات منطقه عربی رابطه مستقیم دارد. اختلافات تاریخی ایران و

عربستان حول مسائلی نظیر حج، مسئله فلسطین و رابطه با غرب و غیره بازمی‌گردد. دو مسئله حج و فلسطین و سعی عربستان در برجسته کردن مختصات عربی آن، به روایتی ناپیدا از رقابت عربستان با ایران حول ام‌القرای شناخته شدن در جهان اسلام بازمی‌گردد. در این راه، تهران و ریاض هزینه‌های چشمگیری برای پشتیبانی از ملت‌ها، جنبش‌ها و دولت‌های اسلامی پرداخته‌اند که منشأ آن در ایدئولوژی‌ها و باورهای مذهبی این دو کشور است. این دو کشور نمود عینی دو گفتمان متفاوت از اسلام هستند. (یزدان فام، ۱۳۹۰: ۴۸)

عوامل رقابتی/اختلافی در روابط خارجی ایران و عربستان

الف- اختلافات راهبردی دو کشور

با شروع انقلاب اسلامی ایران و ایجاد سیاست‌های اسلامی در کشور، سیاست‌های خارجی نظام نیز بر مبنای سیاست‌های اسلام و حمایت از مسلمانان جهان آغاز شد به طوری که همواره دیگر کشورها را کشور دوست و برادر خوانده و خواهان رابطه دوستی و تعامل بر مبنای برادری بوده است یکی از کشورهای همسایه و مسلمان عربستان سعودی بوده است که متأسفانه از همان ابتدا رویکرد تقابل و مقابله با ایران را انتخاب نموده به طوری که در جنگ تحمیلی حزب بعث علیه ایران عربستان سعودی یکی از حامیان اصلی صدام ملعون علیه ایران بود و بارها اقدام به حمایت مالی و دیپلماتیک از رژیم بعث نمود عربستان سعودی اختلافات راهبردی متعددی را در این چند سال با جمهوری اسلامی ایران داشته است که می‌توان چند مورد که کاملاً در تقابل با ایران بود را نام برد.

- گفتمان شیعه و سنی

عربستان تا کنون معتقد به این امر بوده است که ایران در پی مبارزه و سرکوب اهل تسنن در منطقه است.

- عرب و عجم

عربستان بارها در جلسات شورای همکاری خلیج فارس و اتحادیه عرب ایران را متهم به احیای امپراتوری پارس نموده و از دیگر کشورها خواهان مقابله با این تفکر شده است.

(هاشم آبادی، ۱۳۹۱: ۷)

- نظام غیر مردم‌سالار

- نقطه ضعف قدیمی عربستان

عربستان از بدو تأسیسش از دیکتاتورهای خاندان سلطنتی- اقلیت حاکم- رنج می‌برد. به این دلیل بر دشمنی پنهان و آشکار خود با نظام ایران مبتنی بر یک نمونه موفق مردم‌سالاری دینی اصرار می‌ورزید. این دلیل، عمیق‌ترین دلیل مخالفت عربستان با قاطبه سیاست‌های داخلی و خارجی ایران است. (بحرانی، ۱۳۸۱: ۱۳)

- کشتار حجاج (فاجعه منا در سال ۱۳۹۴)

حادثه رخ داده در روز عید قربان امسال و در صحرای منا که به کشته شدن بیش از ۱۳۰۰ تن و مجروح شدن صدها نفر از مسلمانانی انجامید. (تلخیصی از مصاحبه دکتر قدرت احمدیان با سایت جهان اسلام)

ب- اختلافات منطقه‌ای

- گسترش هلال شیعی: توهم توطئه‌ای از نوع عربستانی

- رقابت نفتی

- دوئل جدید پتروشیمی ایران و عربستان

- انقلاب اسلامی ایران و گفتمان تفکر انقلابی

- ام‌القریبای جهان اسلام

- امنیت منطقه‌ای

- اختلافات ژئوپلیتیکی و سیاسی در عراق

(www.farhangnews.ir)

موقعیت استراتژیک کشور عراق به دلیل قرار گرفتن در تقاطع سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا و مسیر شرق به غرب از موقعیت استراتژیکی خاصی برخوردار است. وجود منابع نفتی و همسایگی با خلیج فارس و همچنین قرار گرفتن در همسایگی کشورهای غیر عرب (ایران و ترکیه) بر اهمیت استراتژیکی آن افزوده به طوری که همواره مورد توجه ابرقدرت‌ها بوده و هم اکنون تحت اشغال امریکا است. (عزتی، ۱۳۸۱: ۱۴۹)

آنچه مسلم است تلاش عربستان برای بازپس‌گیری صحنه عراق و بر هم زدن ساختار سیاسی موجود در عراق است. عربستان در فضای جدید، سنی‌های حاکم بر رژیم بعث را که به‌طور طبیعی همسویی بیشتری با سعودی داشته و دارند، در خارج از قدرت و از سویی دو نیروی غیرسنی (شیعیان) و غیرعرب (کردها) را در ارکان قدرت سیاسی می‌بیند. حساسیت‌های عربستان نسبت به کاهش نقش سنی‌ها، محدود به این کشور نبوده و غالب کشورهای عربی،

آشکار و یا پنهان از روند سیاسی تازه در عراق و محوریت شیعیان و کردها و تدوین قانون اساسی جدید بر اساس فدرالیسم و به تبع آن، آنچه «افزایش نقش و جایگاه شیعیان و بسط نفوذ ایران در منطقه» می‌دانستند، ابراز نگرانی و ناخرسندی می‌کنند که نمود آن را می‌توان در طولانی شدن زمان برقراری رابطه دیپلماتیک با عراق جدید دید. می‌توان به وضوح به این نکته اشاره نمود که حوزه علائق و منافع ایران و عربستان در عراق متفاوت است؛ عربستان آرایش جدید سیاسی در عراق را نمی‌پذیرد و ایران نیز فرصت به دست آمده را برای ارتقا و تقویت جایگاه منطقه‌ای مناسب می‌داند.

- اختلافات ژئوپلیتیکی و سیاسی در سوریه

سوریه کشوری بسیار مهم از لحاظ جغرافیایی و استراتژیک است. از نظر موقعیت جغرافیایی، سرپل سه قاره آفریقا، اروپا و آسیا محسوب می‌شود.

سوریه برای عربستان از چندین جهت حائز اهمیت فراوان بوده است. اولاً اینکه خود حکومت سوریه با پیوستن به محور مقاومت در منطقه و ایستادگی در برابر اشغالگری رژیم صهیونیستی و کمک به حزب الله لبنان و همکاری گسترده با ایران، از دیرباز خشم حکمرانان آل سعود را برانگیخته بود و این رژیم مترصد فرصتی بود تا بتواند سوریه را از معادلات منطقه‌ای محو یا حداقل نقش آن را کاهش دهد. چرا که این عمل می‌توانست علاوه بر ضربه به ایران و مقاومت در منطقه، تضعیف جایگاه حزب الله لبنان و گروه‌های مقاومت فلسطینی را که عاملی مهم بر سر راه صلح اعراب و اسرائیل هستند، به دنبال داشته باشد. ثانیاً با وجود نقش بازیگرانی چون ایران، قطر و ترکیه در بحران سوریه که همگی جزو رقبای اصلی عربستان محسوب می‌شوند، بحران سوریه برای عربستان به زمینی برای جدی‌ترین رقابت تبدیل شده است و از حیث این کشور به هر قیمتی که باشد خواستار رسیدن به اهداف خود در سوریه بوده است و حمایت از گروه‌های تکفیری و جهادی در سوریه برای تقویت جایگاه خود در بحران این کشور نیز در همین راستا بوده است. (شفیعی سروستانی، ۱۳۹۱: ۱۵۹-۱۶۰)

- اختلافات ژئوپلیتیکی و سیاسی در یمن

مختصات فرهنگی، جغرافیایی، امنیتی و اقتصادی یمن آنچنان پیچیده و چندبعدی است که کنار هم قرار دادن ابعاد مختلف آن‌ها نتیجه‌ای جز فهم اهمیت یمن در معادلات منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای ندارد. آنچه امروز در یمن اتفاق می‌افتد به دلایل مختلف از جمله همین جایگاه ویژه‌اش، نقطه آغازین تحولات دیگری در آینده خواهد بود، هر چند که میان طرف‌های سیاسی نیز توافقنامه امضا شد به نظر می‌رسد یمن آستان تحولات گسترده‌تری در آینده خواهد بود. همچنین یمن در مثلث طلایی سه تنگه راهبردی هرمز، مالاگا و باب المندب، بالغ بر دو سوم حمل و نقل دریایی جهان و به تعبیری اقتصاد جهان جریان دارد. به خصوص اینکه این تنگه‌ها قسمتی از مسیر تجارت انرژی جهانی را تشکیل می‌دهند. باب المندب، آبراهی است که یمن به

واسطه جزیره پریم (یا میون) می‌تواند به‌سادگی آن را ببندد یکی از رئوس این مثلث طلایی است.

(www.jahan.com)

هم‌مرزی با عربستان در مرزهای شمالی، کشوری که منابع غنی نفتی دارد و به واسطه حرمین شریفین در آن سرزمین تأثیرگذاری جدی بر دنیای اسلام دارد در کنار همسایگی دریایی با سومالی - که چند سالی است بحث دزدان دریایی، نامش را بر سر زبان‌ها آورده - مقوله‌ای نیست که به‌سادگی بتوان از کنار آن عبور کرد. یمن همواره یکی از نقاط آسیب‌پذیر برای عربستان محسوب شده است. علت عمده آن علاوه بر حضور حوثی‌ها در شمال و نیز فعالیت گروه القاعده در این کشور، به اختلافات مرزی صنعا و ریاض و نیز موقعیت یمن در ورودی شرقی دریای هرمز و تأثیر آن بر جریان عبور و مرور از تنگه باب المندب که مسیر ترانزیت نفت است، بازمی‌گشت. تحولات یمن از گذشته دور و بی‌ثباتی‌های ناشی از آن به منزله چالشی پیش روی سعودی بوده است. ضمن اینکه با تشکیل شورای همکاری خلیج فارس، یمن تنها کشور شبه‌جزیره عربستان بود که در پیوند با سعودی قرار نگرفت.

- اختلافات ژئوپلیتیکی و سیاسی در بحرین

کشور بحرین علی‌رغم مساحت کوچک، به دلیل موقعیت مجمع‌الجزایری و سوق‌الجیشی خود، پایگاه پنجم نیروی دریایی ایالات متحده آمریکا را نیز در خود جای داده است؛ بنابراین، این کشور در محاسبات نظامی و راهبردی کاخ سفید نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. از طرفی ترکیب جمعیتی آن که اکثریت را اهل تشیع تشکیل می‌دهند، همواره حساسیت‌هایی را برای کشورهای عربی حوزه جنوبی خلیج فارس و به‌ویژه عربستان سعودی در بر داشته است. (مظفری، ۱۳۵۷: ۵۵)

ج- اختلافات بین‌المللی

- رابطه با امریکا

ایران همواره معتقد بوده که حضور دیگر کشورها در منطقه غیرقابل قبول بوده است و امنیت منطقه باید توسط خود کشورهای منطقه تأمین شود همچنین جمهوری اسلامی امریکا را دشمن اصلی و شماره یک مسلمان و کشورهای اسلامی دانسته و بارها اعلام داشته امریکا در جنایات صهیونیست‌ها شریک بوده و خواستار مقابله کشورهای اسلامی با امریکا بوده است در صورتی که عربستان سعودی یک شریک راهبردی و استراتژیک و مالی برای امریکا محسوب شده. عربستان رابطه تنگاتنگی با امریکا را داشته و بعد از انقلاب ایران امریکا با از دست دادن شریک راهبردی خود به سمت عربستان رفته تا هم خلأ منطقه‌ای و هم سهم نفت خود را از عربستان تأمین نماید.

- پرونده هسته‌ای

عربستان و سایر کشورهای منطقه فکر نمی‌کردند که ایران با قدرت‌های برتر به توافق برسد. اما چیزی که واضح است عربستان نمی‌تواند در رقابت منطقه‌ای که با ایران دارد ایران هسته‌ای را بپذیرد و البته مسئله مهم‌تر آن است که در صورت گسترش روابط و تعاملات ایران با ایالات متحده امریکا زنگ خطری برای عربستان و سایر قدرت‌های منطقه‌ای رقیب جمهوری اسلامی ایران خواهد بود، زیرا این کشورها نیک می‌دانند که هرگونه همراهی ایران با عربستان سبب کم‌رنگ شدن نقش آن‌ها در منطقه خواهد شد.

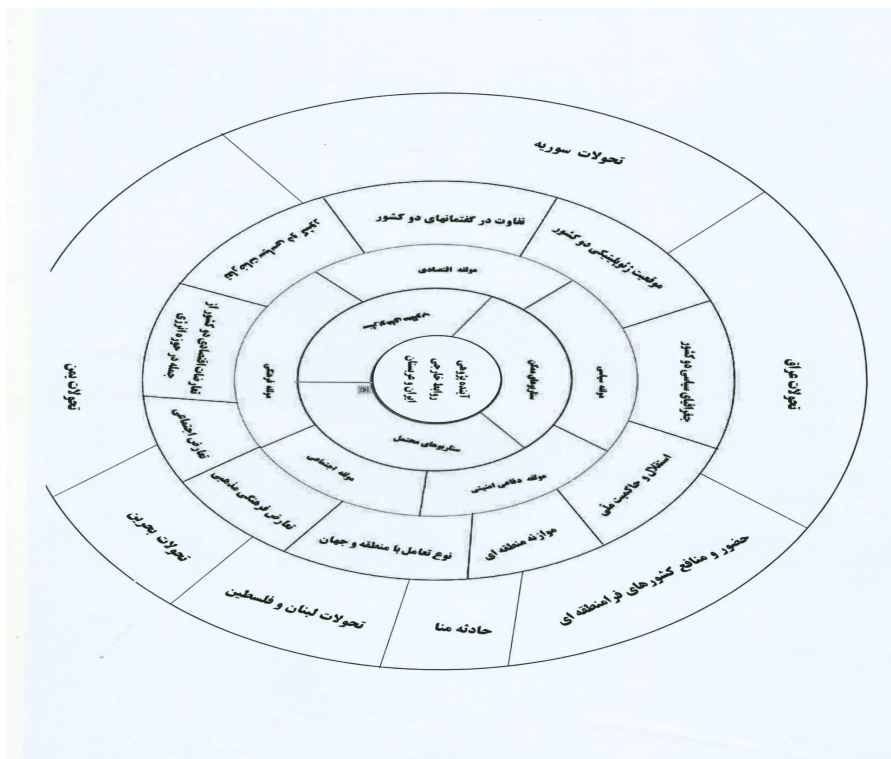
- امنیت خلیج فارس

امنیت پیشنهادی جمهوری اسلامی ایران برای خلیج فارس امنیت دسته‌جمعی و بدون حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای است ولی پیشنهاد عربستان سعودی به دلیل نگاه رقابتی که به ایران دارد امنیتی با حضور سایر قدرت‌های بزرگ است.

- ایجاد، گسترش و حمایت از تروریسم

از جمله اقداماتی که پادشاهی سعودی برای پیشبرد اهدافش در منطقه پیش‌بینی و عملی ساخت، گسترش تفکر افراطی سلفی است و رشد داعش بود که توانست در مناطق و کشورهایی که در راستای تفکر وهابی و خارج از سیاست آل سعود بودند مبارزه و ناامن بسازند.

مدل مفهومی تحقیق

تهیه و تنظیم: محقق

یافته‌های تحقیق

سیمای پاسخ‌گویان

جنسیت پاسخ‌گویان

فراوانی و درصد فراوانی مربوط به میزان جنسیت پاسخ‌گویان

جدول ۱

جنسیت	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
مرد	۲۵	۴۸/۳
زن	۳	۴۸/۶
نامشخص	۲	۳/۱
مجموع	۳۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود مردان ۴۸/۳ و زنان ۴۸/۶ از آمار پاسخگویان را تشکیل می‌دهند.

سن پاسخ‌گویان

جدول فراوانی و درصد فراوانی مربوط به سن پاسخ‌گویان

جدول ۲

سن	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
زیر ۴۰ سال	۱۰	۳۳/۹
۴۰ تا ۴۵ سال	۷	۲۲/۸
۴۵ تا ۵۰ سال	۶	۲۰/۷
۵۰ تا ۵۵ سال	۲	۷/۱
۵۵ سال به بالا	۲	۶/۹
نامشخص	۳	۸/۶
مجموع	۳۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۳۳/۹ درصد از پاسخ‌گویان، زیر ۴۰ سال، ۲۲/۸ درصد، بین ۴۰ تا ۴۵ سال، ۲۰/۷ درصد بین ۴۵ تا ۵۰ سال، ۷/۱ درصد، بین ۵۰ تا ۵۵ سال و ۶/۹ درصد، ۵۵ سال به بالا سن دارند. میانگین سن پاسخ‌گویان ۴۸ سال با انحراف معیار ۵ سال است.

میزان تحصیلات پاسخ‌گویان

جدول فراوانی و درصد فراوانی مربوط به میزان تحصیلات پاسخ‌گویان

جدول ۳

میزان تحصیلات	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کارشناس ارشد	۷	۲۱
دانشجوی دکتری	۱۵	۴۸/۹
دکتری	۸	۳۰/۱
مجموع	۳۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۲۱ درصد کارشناس ارشد، ۴۸/۹ درصد دانشجوی دکتری و ۳۰/۱ درصد دکتری بودند.

شغل پاسخ گویان

جدول فراوانی و درصد فراوانی مربوط به شغل پاسخ گویان

جدول ۴

شغل	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
عضو هیئت علمی دانشگاه	۱۲	۵۰/۵
اعضای غیر هیئت علمی دانشگاه و آشنا به تحولات منطقه	۴	۱۲/۷
شاغلین در شغل سفارت	۶	۱۸
کارشناسان ارشد آشنا به محیط تحقیق	۸	۱۸/۸
مجموع	۳۰	۱۰۰

میزان سابقه کار پاسخ گویان

جدول فراوانی و درصد فراوانی مربوط به میزان سابقه کار پاسخ گویان

سابقه کار	فراوانی	درصد فراوانی معتبر
۲۰ تا ۲۵ سال	۱۶	۲۹
۲۵ تا ۳۰ سال	۹	۳۶
۳۰ سال به بالا	۵	۳۵
مجموع	۳۰	۱۰۰

جدول ۵

آمار استنباطی

بررسی مؤلفه‌ها، شاخص‌ها و گویه‌های پرسشنامه با آزمون فریدمن با استفاده از آزمون آماری فریدمن مؤلفه‌ها، شاخص‌ها و گویه‌ها را بر اساس اهمیت از نظر پاسخ گویان رتبه بندی می‌شوند.

رتبه بندی مؤلفه‌ها

جدول ۶

شاخص‌ها	میانگین رتبه
دفاعی	۴,۰۰
فرهنگی	۳,۴۱
سیاسی	۳,۰۵
اجتماعی	۲,۷۳
اقتصادی	۱,۸۲
حجم نمونه	۲۲
خی دو	۲۳,۲۳۶
درجه آزادی	۴
سطح معناداری	۰۰۰۰

یافته‌های جدول شماره ۶، مقدار آماره خی دو (۲۳/۲۳۶) به دست آمده با درجه آزادی ۴ و سطح معناداری ۰/۰۰۰ تفاوت بین مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد. مؤلفه‌ها از وزن‌های متفاوتی برخوردار هستند، بدین صورت که مؤلفه «دفاعی» با میانگین ۴/۰۰ دارای بالاترین رتبه و مؤلفه «اقتصادی» با میانگین ۱/۸۲ دارای پایین‌ترین رتبه در بین سایر مؤلفه‌ها هستند. در ادامه با توجه به آزمون فریدمن که از پاسخ خبرگان به دست آمده، برای ده سال آینده سه سناریوی ممکن، محتمل و مطلوب را با توجه به تعریفی که از این سه سناریو شده در آخر هر مؤلفه انجام می‌دهیم.

رتبه‌بندی شاخص‌های مؤلفه سیاسی

جدول ۷

میانگین رتبه	شاخص‌ها
۷,۳۴	ایدئولوژی اسلامی انقلاب
۷,۳۲	تنش‌زایی
۶,۴۸	توافق هسته‌ای
۶,۳۴	سطح رقابت
۵,۷۷	ژئوپلیتیک
۵,۳۹	نظم منطقه‌ای
۵,۳۴	هویت
۴,۶۱	موقعیت
۳,۵۵	تنش‌زدایی
۲,۸۶	تغییر رویکرد
۲۲	حجم نمونه
۴۹,۲۱۴	خی دو
۹	درجه آزادی
۰۰۰.	سطح معناداری

یافته‌های جدول ۷، مقدار آماره خی دو (۴۹/۲۱۴) به دست آمده با درجه آزادی ۹ و سطح معناداری ۰/۰۰۰ تفاوت بین شاخص‌های مؤلفه سیاسی را نشان می‌دهد. شاخص‌ها از وزن‌های متفاوتی برخوردار هستند، بدین صورت که شاخص «ایدئولوژی اسلامی» با میانگین ۷/۳۴ دارای بالاترین رتبه و شاخص «تغییر رویکرد» با میانگین ۲/۸۶ دارای پایین‌ترین رتبه در بین سایر شاخص‌ها هستند.

سناریوهای محتمل

- اختلاف ایران و عربستان در ایدئولوژی اسلامی انقلاب در دهه آینده پابرجا خواهد ماند.

- تنش‌ها در روابط دو کشور ایران و عربستان با توجه به اوضاع منطقه، در دهه آینده افزایش پیدا خواهد کرد.
- با اجرایی شدن برجام (دی‌ماه ۱۳۹۴)، نگرانی‌های عربستان از نفوذ منطقه‌ای و جهانی ایران افزایش خواهد یافت و عربستان را وادار به کنش‌های متفاوت خواهد کرد.
- اختلافات ایران و عربستان در سطح ژئوپلیتیکی در بحرین، عراق در دهه آینده ادامه می‌یابد.
- شاخص اختلاف هویتی از جمله اختلافات ماندگار (با شدت متغیر) در روابط دو کشور در دهه آینده است.

رتبه‌بندی شاخص‌های مؤلفه اقتصادی

شاخص‌ها	میانگین رتبه
موقعیت	۶,۸۴
توافق هسته‌ای	۵,۶۸
جمعیت	۵,۱۱
رقابت گازی	۵,۰۵
رقابت نفتی	۵,۰۰
صنعت پتروشیمی	۵,۰۰
تولید ناخالص داخلی	۴,۷۵
عدالت اقتصادی	۳,۹۵
همگرایی اقتصادی	۳,۶۱
حجم نمونه	۲۲
خی دو	۲۰,۷۳۷
درجه آزادی	۸
سطح معناداری	۰۰۸.

جدول ۸

یافته‌های جدول شماره ۸، مقدار آماره خی دو (۲۰/۷۳۷) به دست آمده با درجه آزادی ۸ و سطح معناداری ۰/۰۰۸ تفاوت بین شاخص‌های مؤلفه اقتصادی را نشان می‌دهد. شاخص‌ها از وزن‌های متفاوتی برخوردار هستند، بدین صورت که شاخص «موقعیت» با میانگین ۶/۸۴ دارای بالاترین رتبه و شاخص «همگرایی اقتصادی» با میانگین ۳/۶۱ دارای پایین‌ترین رتبه در بین سایر شاخص‌ها هستند.

سناریوی محتمل

- با وجود زیرساخت‌های بومی در ایران، اما در دهه آینده موقعیت اقتصادی عربستان (با توجه به درآمد زیاد نفتی) بهتر از ایران خواهد بود.
- با توجه به صدور فرمان اجرایی شدن برجام (۱۳۹۴/۱۰/۲۷)، در دهه آینده حضور قدرت‌های اقتصادی به سوی ایران به‌ویژه در صنایع بیشتر از عربستان خواهد بود.

- در دهه آینده علاوه بر رقابت نفتی، رقابت ایران و عربستان به عرصه رقابت گازی و پتروشیمی نیز کشیده خواهد شد.
رتبه‌بندی شاخص‌های مؤلفه فرهنگی

میانگین رتبه	شاخص‌ها
۴,۵۵	ایدئولوژی
۴,۱۱	قرابت ایدئولوژیکی
۳,۵۹	کنگره حج
۳,۲۰	قرابت قومی زبانی
۳,۰۹	قرابت فرهنگی
۲,۴۵	قومیت
۲۲	حجم نمونه
۱۸,۳۸	خی دو
۵,۰۰	درجه آزادی
۰۰۳.	سطح معناداری

جدول ۹

یافته‌های جدول ۹، مقدار آماره خی دو (۱۸/۳۸۰) به دست آمده با درجه آزادی ۵ و سطح معناداری ۰/۰۰۳ تفاوت بین شاخص‌های مؤلفه فرهنگی را نشان می‌دهد. شاخص‌ها از وزن‌های متفاوتی برخوردار هستند، بدین صورت که شاخص «ایدئولوژی» با میانگین ۴/۵۵ دارای بالاترین رتبه و شاخص «قومیت» با میانگین ۲/۴۵ دارای پایین‌ترین رتبه در بین سایر شاخص‌ها هستند.

سناریوی محتمل

- اختلافات ایدئولوژیکی که پس از انقلاب اسلامی در روابط دو کشور پررنگ بوده، همچنان با همان شدت در دهه آینده نیز ادامه خواهد یافت.

- با توجه به تنوع قومی در ایران، در صورت عدم حل مسائل دیپلماتیک، شاهد تشدید تحرکات قومی با محوریت عربستان در دهه آینده در نقاط مرزی کشور خواهیم بود.

رتبه‌بندی شاخص‌های مؤلفه اجتماعی

میانگین رتبه	شاخص‌ها
۶,۳۰	اختلاف ساختاری
۵,۱۶	طبقات اجتماعی
۴,۹۱	مشارکت
۴,۳۴	قشربندی اجتماعی
۴,۱۶	عدالت اجتماعی

سرمایه اجتماعی	۳,۸۶
رفاه	۳,۷۰
توسعه انسانی	۳,۵۷
حجم نمونه	۲۲
خی دو	۲۱,۸۷۷
درجه آزادی	۷
سطح معناداری	.۰۰۳

جدول ۱۰

یافته های جدول ۱۰ مقدار آماره خی دو (۲۱/۸۷۷) به دست آمده با درجه آزادی ۷ و سطح معناداری ۰/۰۰۳ تفاوت بین شاخص های مؤلفه اجتماعی را نشان می دهد. شاخص ها از وزن های متفاوتی برخوردار هستند، بدین صورت که شاخص «اختلاف ساختاری» با میانگین ۶/۳۰ دارای بالاترین رتبه و شاخص «توسعه انسانی» با میانگین ۳/۵۷ دارای پایین ترین رتبه در بین سایر شاخص ها هستند.

سناریوی محتمل

- در دهه آینده مشروعیت پادشاهی عربستان سعودی در صورت عدم فرآیند دولت-ملت سازی و توسعه اجتماعی، از سوی جامعه داخل و بین الملل بیش از گذشته دچار تزلزل و بحران خواهد شد.

- در دو کشور ایران و عربستان در دهه آینده مهم ترین تهدید در بعد اجتماعی، شکاف طبقاتی، عدم توجه به منزلت اجتماعی، انباشت سرمایه و فاصله طبقاتی حاکمان با عوام است که در صورت بی توجهی به بحرانی غیر قابل کنترل تبدیل خواهد شد.

- در دهه آینده عربستان به منظور مشروعیت بخشی به حکومت، و ایران به منظور استحکام ساخت درونی نظام، به مباحثی مانند مشارکت سیاسی، مشارکت مدنی، مشارکت و فعالیت زنان و فعالیت احزاب و گروه ها بیشتر تمرکز خواهد کرد.

رتبه بندی شاخص های مؤلفه دفاعی

شاخص ها	میانگین رتبه
مهارت های نظامی	۲,۱۴
منابع استراتژیک	۲,۰۹
توانمندی تبدیل	۱,۷۷
حجم نمونه	۲۲
خی دو	۱,۸۱۰
درجه آزادی	۲
سطح معناداری	.۴۰۵

جدول ۱۱

یافته های جدول ۱۱ مقدار آماره خی دو (۱/۸۱۰) به دست آمده با درجه آزادی ۲ و سطح معناداری ۰/۴۰۵ تفاوت معناداری بین شاخص های مؤلفه دفاعی وجود ندارد. شاخص ها دارای وزن های تقریباً یکسان هستند.

سناریوی محتمل

- در دهه آینده منابع استراتژیک عربستان از بعد بودجه دفاعی، پشتیبانی و تأمین جنگ افزار نسبت به ایران افزایش و در ابعاد نیروی انسانی متخصص، زیرساخت های نظامی، صنعت دفاعی و انستیتوهای پژوهشی کاهش می یابد.

- در شاخص توانمندی تبدیل دفاعی، عربستان سعودی در موضوعات روابط لشکری - کشوری و روابط نظامی با دیگر کشورها رشد چشمگیری نسبت به ایران خواهد داشت.

نتیجه گیری

مبانی سیاست خارجی عربستان، بر پایه حفظ روابط دوستانه این کشور با کشورهای سرمایه داری غرب شکل گرفته است. با این همه عربستان همواره کوشیده است تا در سیاست خارجی خود، رویکردی دوگانه را حفظ کند؛ به عبارت دیگر این کشور باید به صورت همزمان دو نقش متعارض را ایفا کند: رهبری جهان اسلام، دوست و متحد غرب؛ از این رو، می توان ادعان داشت که هدف اولیه سیاست خارجی عربستان، گسترش نفوذ این کشور در ممالک اسلامی با ترویج آیین وهابیت در میان آنهاست و رویه دیگر سیاست خارجی ریاض اعمال نفوذ در کشورهای عربی و تحکیم جایگاه سیاسی خود در میان این دسته از کشورها به ویژه همسایگان است. چرا که عربستان سعودی، به عنوان جزئی از جهان عرب از نظر سیاسی (ایدئولوژی) و ژئوپلیتیکی خود را به آن وابسته می داند. همچنین نزدیکی و هم مرز بودن با کشورهای عربی خلیج فارس از نظر امنیتی و حفظ رژیم سیاسی کشورهای مزبور مورد توجه این کشور است. در تحقیق حاضر محقق به دنبال سناریوهای محتمل در روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات منطقه عربی بوده بود. به منظور انجام صحیح و علمی پژوهش، این پرسش را مطرح می کند که مهم ترین آینده های محتمل در روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی چیست؟ به نظر می رسد مهم ترین آینده های محتمل در روابط خارجی ایران و عربستان ادامه اختلافات سیاسی و اقتصادی و افزایش رقابت اقتصادی و دفاعی باشد. برای رسیدن به این هدف محقق از طریق خبرگان منتخب، مؤلفه ها، شاخص ها و گویه ها را ارزیابی و در نهایت پرسشنامه برای ۲۵ نفر از نخبگان ارسال و ۲۲ نفر آن را بازگرداند که نتایج آن به شرح زیر است:

- نتایجی که از تحقیق در پاسخ به فرضیه استخراج می‌شود نشان می‌دهد که آینده‌های محتمل در مؤلفه‌های پنج‌گانه، به شرح ذیل است:
۱. اختلاف ایران و عربستان در ایدئولوژی اسلامی انقلاب در دهه آینده پابرجا خواهد ماند.
 ۲. تنش‌ها در روابط دو کشور ایران و عربستان با توجه به اوضاع منطقه، در دهه آینده افزایش پیدا خواهد کرد.
 ۳. با اجرایی شدن برجام (دی‌ماه ۱۳۹۴)، نگرانی‌های عربستان از نفوذ منطقه‌ای و جهانی ایران افزایش خواهد یافت و عربستان را وادار به کنش‌های متفاوت خواهد کرد.
 ۴. اختلافات ایران و عربستان در سطح ژئوپلیتیکی در بحرین، عراق در دهه آینده ادامه می‌یابد.
 ۵. شاخص اختلاف هویتی از جمله اختلافات ماندگار (با شدت متغیر) در روابط دو کشور در دهه آینده است.
 ۶. با وجود زیرساخت‌های بومی در ایران، اما در دهه آینده موقعیت اقتصادی عربستان (با توجه به درآمد زیاد نفتی) بهتر از ایران خواهد بود.
 ۷. با توجه به صدور فرمان اجرایی شدن برجام (۲۷/۱۰/۱۳۹۴)، در دهه آینده حضور قدرت‌های اقتصادی به سوی ایران به ویژه در صنایع بیشتر از عربستان خواهد بود.
 ۸. در دهه آینده علاوه بر رقابت نفتی، رقابت ایران و عربستان به عرصه رقابت گازی و پتروشیمی نیز کشیده خواهد شد.
 ۹. اختلافات ایدئولوژیکی که پس از انقلاب اسلامی در روابط دو کشور پررنگ بوده، همچنان با همان شدت در دهه آینده نیز ادامه خواهد یافت.
 ۱۰. با توجه به تنوع قومی در ایران، در صورت عدم حل مسائل دیپلماتیک، شاهد تشدید تحرکات قومی با محوریت عربستان در دهه آینده در نقاط مرزی کشور خواهیم بود.
 ۱۱. در دهه آینده مشروعیت پادشاهی عربستان سعودی در صورت عدم فرآیند دولت-ملت‌سازی و توسعه اجتماعی، از سوی جامعه داخل و بین‌الملل بیش از گذشته دچار تزلزل و بحران خواهد شد.
 ۱۲. در دو کشور ایران و عربستان در دهه آینده مهم‌ترین تهدید در بعد اجتماعی، شکاف طبقاتی، عدم توجه به منزلت اجتماعی، انباشت سرمایه و فاصله طبقاتی حاکمان با عوام است که در صورت بی‌توجهی به بحرانی غیرقابل‌کنترل تبدیل خواهد شد.
 ۱۳. در دهه آینده عربستان به منظور مشروعیت بخشی به حکومت، و ایران به منظور استحکام ساخت درونی نظام، به مباحثی مانند مشارکت سیاسی، مشارکت مدنی، مشارکت و فعالیت زنان و فعالیت احزاب و گروه‌ها بیشتر تمرکز خواهد کرد.

۱۴. در دهه آینده منابع استراتژیک عربستان از بعد بودجه دفاعی، پشتیبانی و تأمین جنگ افزار نسبت به ایران افزایش و در ابعاد نیروی انسانی متخصص، زیرساخت‌های نظامی، صنعت دفاعی و انستیتوهای پژوهشی کاهش می‌یابد.

۱۵. در شاخص توانمندی تبدیل دفاعی، عربستان سعودی در موضوعات روابط لشکری - کشوری و روابط نظامی با دیگر کشورها رشد چشمگیری نسبت به ایران خواهد داشت. بنابراین، در این جا با توجه به جنس تحقیق که آینده پژوهی نمی‌توانیم فرضیه را رد کنیم، بلکه در این جا می‌گوییم با سناریوهای آورده شده فرضیه تکمیل می‌شود.

پیشنهادها

در کلیت امر، رویکرد تقابلی گرایانه بین ایران و عربستان به نفع هیچ‌یک از این دو کشور نبوده و به‌طور قطع تبعات بدی برای آن‌ها و به‌طور کلی برای منطقه خواهد داشت؛ بنابراین، توصیه می‌شود مقامات دستگاه دیپلماسی کشورمان در ادامه سیاست تعامل با دنیا (مانند مذاکرات هسته‌ای)، سیاست تنش‌زدایی در منطقه را دنبال نمایند تا دو کشور بتوانند ضمن به دست آوردن اعتماد از دست رفته طرفین، منطقه را به سمت صلح و همگرایی سوق دهند.

- محقق پس از انجام این تحقیق و با نگاه فرصت محور معتقد است که اگر به گذشته برگردیم می‌بینیم هر زمان که دو کشور توانستند در کنار هم قرار بگیرند خیلی از مشکلات جهان اسلام حل شده است و قطعاً تأثیر بسیار زیادی را در عدم پیدایش جریان‌های افراطی مثل القاعده و داعش دارند.

- جمهوری اسلامی ایران باید عربستان و موقعیت خاص و شکننده‌شان را درک کند. مهم نیست که چه بکنیم، مهم این است که در درجه اول فهم همدلانه‌ای نسبت به مسائل داشته باشیم. این فهم همدلانه، آغازکننده راهی است که باید برویم.

- ارتباط و تحکیم رابطه با کشورهای کوچک عربی غیرمحوری مانند کویت، امارات، قطر و اردن باید هدف جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد، این کشورها می‌توانند نقش تغییردهنده چهره سیاست منطقه‌ای ایران را ایفا کنند و در نهایت بعد از آن این امکان وجود دارد که مسائل ایران و عربستان حل شود.

- دورنمای روشنی در روابط میان ایران و عربستان دیده نمی‌شود و حتی باید به صراحت گفت که این روابط در آینده تیره‌تر نیز خواهد شد. هر چند به نظر می‌رسد شیب تحولات منطقه‌ای و جهانی بیشتر به ضرر سعودی‌ها به جلو می‌رود. واقعیت این است آنچه امروز از عربستان در خاورمیانه می‌بینیم بالاتر از وزن منطقه‌ای آن‌هاست. وزنی که به نظر می‌رسد با بازگشت مصر و عراق به معادلات منطقه‌ای تعدیل شود، بازگشتی که نیاز به زمان دارد.

منابع الف- کتاب

۱. شفیعی سروستانی، اسماعیل، (۱۳۹۱)، دانشستان سرزمین‌های درگیر در واقعه شریف ظهور، ج ۱، تهران: موعود عصر (عجل‌الله تعالی فرجه الشریف)، چاپ دوم.
۲. عزتی، عزت‌الله، (۱۳۸۱)، تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول.
۳. سجادی‌پور، کاظم، (۱۳۸۳)، نگاهی به اهداف و ابزار در سیاست خارجی، چهارچوب‌های مفهومی و پژوهشی برای مطالعه سیاست خارجی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۴. رستمی، محسن و همکاران، (۱۳۹۲)، ترکیه و بیداری اسلامی، تهران: انتشارات شهید صیاد شیرازی.
۵. جکسون، ر. و سورنسون، گ. (۱۳۸۵)، درآمدی بر روابط بین‌الملل، مترجم م. ذاکریان، ا. تقی‌زاده و ح. سعیدی کلاهی، تهران: انتشارات میزان، دوم.
۶. بحرانی، مرتضی، (۱۳۸۱)، جنبش‌های سیاسی - اجتماعی بحرین، تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور، چاپ اول.
۷. کریمی‌پور، یدالله، (۱۳۸۰)، ایران و همسایگان، تهران: نشر جهاد دانشگاهی، اول.
۸. مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۸۱)، ایده‌های ایرانی و دگرگونی‌های ژئوپلیتیک، تهران: نشر نی، دوم.
۹. مظفری، مهدی، (۱۳۵۷)، امارات خلیج فارس، پژوهش اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی، اول.

ب- مقالات

۱۰. اعتمادی، فرامرز، (۱۳۹۱)، «نگاهی به بیداری اسلامی در خاورمیانه»، مجله سرباز، تهران: سوره، شماره ۱۸۸، ۲۳.
۱۱. اسدی، علی‌اکبر، (۱۳۸۶)، «رویکرد عربستان سعودی در قبال شیعیان خاورمیانه - دلایل و زمینه‌ها»، فصلنامه مطالعات منطقه‌ای جهان اسلام، تهران، سال هشتم، شماره ۲۹، ۱۱.
۱۲. عطایی، فرهاد؛ منصورى مقدم، محمد، (۱۳۹۲)، «تبارشناسی سیاست خارجی راهبردی»، فصلنامه روابط خارجی، تهران، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، سال پنجم، شماره اول، ۱۳۳-۱۶۸.
۱۳. نصیری، قدیر، (۱۳۸۲)، «مکتب کپنهاگ: مبانی نظری و موازین عملی»، فصلنامه مطالعات دفاعی و امنیتی، دانشکده و پژوهشکده دفاع (دافوس) - دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، دانشگاه امام حسین (ع)، شماره ۳۶، ۱۴-۱۶.

۱۴. یزدان فام، محمود، (۱۳۹۰)، «تحولات جهان عرب؛ صورتبندی قدرت و هویت در خاورمیانه»، فصلنامه مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، شماره دوم، سال چهاردهم، ۴۸.

ج- اینترنتی

15. www.farhangnews.ir

16. www.jahan.com

د- پایان نامه

۱۷. هاشم آبادی، حسینعلی، ۱۳۸۹، روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان در دهه اخیر، تهران: دانشگاه امام صادق، پایان نامه کارشناسی ارشد.

ه- انگلیسی

18. Cohen, Joel E. 2001, What the Future Holds. U.S.A. : Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2001.

19. Ruth, Kelly, "Futures thinking to achieve sustainable development at local level in Ireland. s.l. : Foresight : the Journal of Futures Studies", *Strategic Thinking and Policy* 6,2, 2004.

